

УДК 811.111'373.7+811.161.2'373.7

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ У ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Світлана Гурбанська

*Київський національний університет культури і мистецтв
вул. Щорса, 36, м. Київ, 01601
sgurbanska@yahoo.com*

У статті уточнено термінологічний зміст понять “концептуальна картина світу”, “мовна картина світу”, “художня картина світу”; проаналізовано оказіональні зміни в семантичній структурі інтертекстуальних стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.; визначено відмінності в характері національно-культурної мотивації семантичних змін оказіональних інтертекстуальних стійких висловлювань порівняно з узувальними.

Ключові слова: концептуальна картина світу, мовна картина світу, художня картина світу, оказіональні інтертекстуальні стійкі висловлювання, національно-культурна маркованість оказіональних інтертекстуальних стійких висловлювань.

Поняття “картина світу” залишається одним із найактуальніших [8; 9] в аспекті комплексного вивчення багатьох мовних явищ у ХХІ столітті [12]. Ведуться активні спроби витлумачити його зміст [4; 11], характерні особливості й форми існування [13]. Картина світу існує в предметній та пізнавальній діяльності людини [11]. Традиційно розрізняють [6; 9] дві картини світу – концептуальну і мовну.

Мова забарвлює концептуальну картину світу в національно-культурні кольори через систему своїх значень та асоціацій, наділяючи її власною інтерпретацією через антропометричність, через зрозумілі для людського сприйняття образи, символи, стереотипи [5; 8]. Відтак, відмічаємо, що “пізнаючи навколишній світ, людина намагається визначити цінність предметів, явищ, законів природи та суспільства для свого буття. Мова, змінюючись на кожному історичному етапі розвитку суспільства, поповнюється новими лексичними та фразеологічними одиницями, які відображають оцінне ставлення людини до реальної дійсності” [7, с. 1].

Як стверджують дослідники [10; 12], саме фразеологія виступає найбільш національно-самобутньою складовою мовної картини світу, оскільки саме у способі творення інтертекстуальних стійких висловлювань (далі ІСВ) як комплексних мовних знаків вторинної номінації міститься національна специфіка фразеології [5, с. 30]. А тому в центрі уваги перебуває дослідження відображення специфіки національного менталітету у семантичній структурі ІСВ, яке може бути як денотативного, так і конотативного плану.

Оказіональний аспект функціонування ІСВ у художніх текстах досліджувався на матеріалі лише однієї лінгвокультури, тому на часі є виявлення національно маркованих змін у структурі та семантиці okazіональних інтертекстуальних фразеологічних мовних знаків, порівняно з узуальними, у неблизькоспоріднених мовах. Актуальність цього дослідження зумовлюється його зорієнтованістю на вивчення як текстової семантики, так і фразеологічної семантики, а також необхідністю виявлення типологічних закономірностей okazіональних змін ІСВ в англійських та українських художніх текстах ХХ ст., які демонструють нові тенденції у динаміці фразеологічних фондів англійської та української мов.

Метою статті є виявлення національно-культурних особливостей okazіональних ІСВ, ужитих в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- уточнити термінологічний зміст понять “концептуальна картина світу”, “мовна картина світу”, “художня картина світу”;
- проаналізувати okazіональні зміни у семантичній структурі ІСВ в англійських та українських художніх текстах досліджуваного періоду з визначенням тенденцій динаміки фразеологічних систем двох лінгвокультур;
- визначити відмінності у характері національно-культурної мотивації семантичних змін англійських та українських okazіональних ІСВ, порівняно з узуальними.

Джерельною базою дослідження є англійські (Collected Short Stories. – Vol. 1, “The Moon and Sixpence” (W.S. Maugham), “All Men are Enemies” (R. Aldington), “Lord of the Flies” (W. Golding), “1948” (G. Orwell), “A Dance to the Music of Time” (A. Powell), “To the Lighthouse” (V. Woolf), “Women in Love”, “Lady Chatterley’s Lover” (D.H. Lawrence)) та українські (Твори. – Т. 1 : Оповідання. Новели (Є.П. Гуцало), Твори. – Кн. 1 : Оповідання (Г.М. Тютюнник), “Аристократ із Вапнярки” (О.Ф. Черногуз), “Жито” (М.І. Кравчук), “Зблиски” (А.А. Дімаров), “Місто” (В.П. Підмогильний), “Поєдинок” (І.М. Чендей)) художні тексти ХХ ст., з яких було дібрано 3000 од. (1500 англійських okazіонально трансформованих ІСВ та 1500 – українських).

У семантиці мови віддзеркалюється не лише загальний компонент культур, але й унікальний, тобто своєрідний для культури кожного окремого народу – так звана “локалізована мікросоціумом інформація, зумовлена національно-культурною специфікою лінгвалізації світу” [4, с. 81]. Серед національно-специфічних компонентів культури вагоме значення відводиться мові, яка зосереджує в собі етнокультурну інформацію і фіксує окремі знання, перетворюючи їх на народне надбання, відтворюючи у такий спосіб колективний досвід [5; 13]. Виступаючи результатом мовленнєвої творчості та розумової діяльності людства [7, с. 1], мова “об’єднує народ в етнокультурну духовну цілісність, поєднує сучасний досвід і пам’ять, гармоніює взаємини між людьми, суспільством, природою, традиціями, заповідями поколінь” [7, с. 1], “служує засобом трансферу знання, тобто певної інформації про картину світу” [12, с. 1].

Інтерес дослідників [8; 9; 13] до мови художніх творів “зумовлений тим, що в художній літературі з особливою повнотою представлені факти загальнонаціональної мови” [9, с. 7]. Народна розмовно-побутова фразеологія у художніх текстах має важливе значення і розкриває художнє і суспільне кредо авторів, служує для посилення експресії текстів. Тож, дослідження мови письменника, зазначає О. П. Супрун, не можна протиставляти загальнонародній мові чи розглядати окремо від неї, оскільки кожен окремий митець є представником власної національної культури, яка має відмінну від інших унікальну картину світу [9], що і

становить індивідуальну творчу манеру письменника [6]. І саме цінність фразеології полягає у концентрації історичного досвіду народу та збереженні кращих витворів письменницької майстерності. Погоджуємося з думкою Н.М. Сологуб, яка вказує, що актуальним і перспективним видається вивчення мови творів письменників через текст як цілісної мовної єдності, у якій перплітаються картина світу народу, мовою якого пише письменник, та індивідуальна картина світу письменника [8, с. 11]. Так, у художньому тексті ІСВ, функціонуючи як його структурні компоненти із визначеним стилістичним навантаженням, як зображально-виражальні засоби, підпорядковуються його головним естетичним, впливовим та комунікативним завданням [13, с. 34].

Якщо термін “картина світу” вживається на позначення сукупності уявлень людини про навколишню дійсність [11, с. 111], то художня картина світу письменника містить “його неповторне бачення світу” [11, с. 117] і конденсується у цілісну систему мовних засобів відповідно до ідейно-художньої та естетичної позиції автора [11, с. 167]. Тобто, художня картина світу письменника є вербальним відображенням його світовідчуття та ціннісних орієнтирів [6, с. 6].

У сучасній лінгвістиці відомі два відмінні аспекти аналізу національно-культурної специфіки ІСВ [3, с. 48–57]. Згідно з першим аспектом – *порівняльним* або *зіставним* (залежно від ступеня спорідненості чи неспорідненості мов) – виявлення національно-культурної специфіки фразеологічних мовних знаків є можливим при зіставленні з якоюсь іншою мовою(-ами). Другий аспект аналізу національно-культурної специфіки цих одиниць – *інтроспективний* – ґрунтується на уявленні носіїв мови про національне маркування одиниць своєї мови поза зіставленням з іншими мовами. У нашому дослідженні будемо керуватися як першим підходом, так і другим для більш конкретного тлумачення поняття національно-культурної специфіки ІСВ, адже спершу виявити цю специфіку видається можливим на внутрішньомовному рівні, щоб далі її зіставити у міжмовному форматі.

При порівнянні ІСВ різних мов з погляду їхньої національно-культурної інформації варто враховувати, що відображення специфіки культурно-історичного фонду характерне передусім для споконвічних мовних одиниць, оскільки саме вони відображають реалії, традиції, звичаї, пов’язані з історичними фактами, повір’ями, літературними джерелами. Це й зумовлює їхню національно-культурну семантику, місцевий колорит в цілому [1, с. 116–123]. Досліджуючи національно-культурну самобутність фразеологічного складу мови, на думку В.М. Телії, варто враховувати й те, що культурно-національна своєрідність ІСВ слугує об’єктом вивчення близьких до країнознавчої спрямованості досліджень, що скеровані на синхронний опис ідіоетнічних відмінностей у фразеологічних складах різних мов – як споріднених, так і неблизькоспоріднених. Така зіставно-ідіоетнічна спрямованість бере початок, в основному, з відстеження в плані вираження ІСВ, близьких за значенням, культурно маркованих відмінностей у складі слів-компонентів [10, с. 220].

У внутрішній формі фразеологічних мовних знаків закладена головна інформація, що пов’язана з національною культурою. Оскільки в образній структурі ІСВ закріплено наші знання про світ [12, с. 1], то головною причиною яскраво вираженої національної своєрідності цих одиниць є їхній образно-мотивований характер в момент їхнього виникнення, що пов’язаний з особливостями внутрішньої форми цих одиниць.

Особливий інтерес, зазначає О.Я. Остапович [5, с. 13], становить культурологічна та країнознавча релевантність національної фразеології. Актуальним є дослідження суті відображення національної культури та її специфічних рис у семантичній структурі ІСВ. Окрім

встановлення країнознавчої інформації, яка прослідковується у семантичній структурі ІСВ за допомогою етимологічних розвідок, необхідним є визначення ідеоетнічності цієї структури на рівні синхронії. Доцільним для дослідження проблеми національної маркованості ІСВ, на думку дослідника, є аналіз національно-культурної семантики за прагмалінгвістичним та динамічним, синхронним та діахронним аспектами та синтез суто етимологічних та суворо семасіологічних студій.

Оскільки “мовні засоби підпорядковані презентації духовного світу людини і самого письменника” [6, с. 15], то використання автором мовних засобів – відбір, трансформація та введення у мовну тканину художнього твору – супроводжується їхнім функціональним навантаженням у системі художнього тексту та роллю у створенні колориту тексту, відображенні епохи, реалізації авторського задуму. Це залежить від головних впливових, естетичних, комунікативних завдань, зважаючи на те, що автор виступає творцем неповторної національної мови, а не лише знавцем літературної мови [13, с. 7]. Сприйняття світу відбувається крізь призму національного світовідчуття [6, с. 6], як наслідок, “поєднання загального й індивідуального характерне для мовної картини світу митця” [6, с. 6]. Так, семантика англійського оказіонального ІСВ *blushed scarlet* (від узуальних *to blush like a rose*, *to turn scarlet*) є інтенціоналізованою до ‘дуже почервонів’, адже обидва компоненти *blush* та *scarlet* одночасно позначають червоний колір та яскраво-червоний відтінок, на відміну від комбінації лексем в інших узуальних ІСВ: *to turn red* (лише компонент *red* містить у своїй семантиці значення червоного кольору, а компонент *turn* – ні). Почервоніння як фізіологічна реакція виявляється у процесі семантизації концепту **гнів**, як і в узуальному ІСВ *red with anger*. Натомість стан почервоніння може свідчити і про ситуацію позначення стану сором’язливості, як це простежується в українському прикладі *згораючи в рум’янях* (від узуальних *залитися рум’янцем*, *згорати від сорому*). Відібраний вербний компонент для ІСВ є інформативнішим, порівняно зі словниковим (див. семантику лексем *згорати* та *залитися*), і зумовлює інтенціоналізовану семантику фразеологічного знака. Окрім того, граматична форма множини субстантивного компонента *рум’янцем* (*рум’янях*) теж сприяє інтенціоналізованому значенню ІСВ. Семантика оказіонального ІСВ ‘надзвичайно засоромлюючись, червоніла’ є подвійно інтенціоналізованою і маркує найвищий ступінь зняковілості, природньої сором’язливості.

Вартим уваги є і приклад українського оказіонального ІСВ *залитися ще густішим бузковим рум’янцем* (від узуального *залитися рум’янцем*), у якому семантизується концепт **сором**, зважаючи на те, що фразеологічні системи вербалізують психологічний стан людини шляхом візуалізації фізіологічних реакцій її організму, зокрема зміну кольору обличчя. Червоний колір (червоніти) пов’язується з емоційно-експресивними концептами – **гнівом** та **соромом**. Дійсно, у фразеологічних словниках зафіксовано приклади ІСВ, які семантизують концепт **сором** із кольоропозначенням *червоний* (часто образом є зоонім *рак*, що асоціюється з червоним кольором): *почервоніти, як рак; як печений (варений) рак* тощо. Тож, семантизація сорому в українській культурі відбувається через кольоронім *червоний*. При цьому, тлумачення лексеми *рум’янець* через атрибутив *бузковим* потребує семантичної реконструкції. Розглядаючи значення лексем *бузок* та *бузковий*, фіксуємо, що кольорами квітки є не лише ясно-ліловий, а й фіолетовий та білий, відтак, очевидно є відсутність асоціації цих кольорів із соромом. Проте мотивація перетворення ІСВ простежується при реконструкції символіки кольорів: *фіолетовий сатурніанський* є кольором мучеників і трауру вдів [2]. Тому значення ІСВ із семантизацією концепту **сором** (лексема

рум'янець містить сему 'червонястий') є властивим і для концепту страждання (як своєрідного 'трауру вдів') (лексема *бузковий* містить сему 'фіолетовий'). Поширювач *густішим* безпосередньо конкретизує компоненти *рум'янцем* (інтенціоналізуючи сему 'червонястий') і *бузковим* (інтенціоналізуючи сему 'фіолетовий'); поширювач *ще* теж виконує функцію інтенціоналізації. Одночасно, екстенціоналізована та подвійно інтенціоналізована семантика українського okazіонального ІСВ визначається як 'надзвичайно червоніє від сорому, переживаючи великі муки'.

Тож, ІСВ відображають рівень освіченості, загальний настрій, асоціативне мислення, культурну обізнаність письменників як представників національної культури, зокрема, їхнє особисте ставлення до навколишньої дійсності. Найповнішим виявляється вивчення специфіки фразеологічних мовних знаків саме через дослідження художнього мовлення письменників із врахуванням їхньої індивідуально-авторської картини світу, оскільки художні тексти відображають авторське світобачення та світорозуміння крізь призму національного, а мовна картина світу митців розкриває текстову модель, що репрезентує індивідуальний образ світу у безпосередньому зв'язку з національною культурою.

Зіставно-типологічний аналіз okazіональних трансформацій ІСВ в англійських та українських художніх текстах ХХ ст. демонструє тенденцію до більш творчого підходу українських письменників у перетворенні узуальних ІСВ, на відміну від англійських. Це виявляється в тому, що українські письменники при okazіональних змінах узуальних ІСВ частіше вдаються до комбінованих типів трансформацій (українські okazіональні ІСВ – 903 од., англійські – 494 од.), у зв'язку з чим семантична структура узуальних ІСВ зазнає більш ускладнених перетворень. Англійські ж письменники надають перевагу одному з типів okazіональних трансформацій (англійські okazіональні ІСВ – 1006 од., українські – 597 од.), за якого словникова семантика ІСВ екстенціоналізується, імплікаціоналізується, інтенціоналізується, антонімізується і лише зрідка загалом змінюється, поєднуючи ці перетворення. Перспективними аспектами дослідження є вивчення подальших етапів фразеологізації та соціалізації okazіональних ІСВ в англійських та українських художніх текстах.

1. Белозерова Ф. М. Фразеологические единицы как носители национально-культурной информации / Ф. М. Белозерова // Семантические и стилистические преобразования в лексике и фразеологии современного английского языка : межвуз. сб. науч. трудов. – М. : МГПИ, 1987. – С. 116–123. 2. Бенуас Л. Знаки, символы и мифы / Люк Бенуас ; [пер. с фр. А. Калантарова]. – М. : ООО "Издательство Астрель", 2004. – 160 с. 3. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1998. – № 6. – С. 48–57. 4. Манакин В. Н. Языковая картина мира в перспективах контрастивной лингвистики / В. Н. Манакин // Язык и культура : II междунар. науч. конф. : докл. – К. : Библиотека журнала Collegium, 1993. – С. 77–83. 5. Остапович О. Я. Національно марковані фразеологічні одиниці австрійського варіанта в сучасній німецькій мові: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Остапович Олег Ярославович. – К., 1999. – 333 с. 6. Переломова О. С. Ідіостиль Валерія Шевчука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / О. С. Переломова. – К., 2002. – 18 с. 7. Равлюк С. І. Специфіка реалізації категорії оцінки у фразеології сучасної української художньої публіцистики [Електронний ресурс] / С. І. Равлюк // Культура народів Причорномор'я – 2007–2008. – Т. 30. – С. 1–4. – Режим доступу до журн. : http://elib.crimea.edu/index.php?option=com_content&task=view&id=50. 8. Сологуб Н. М. Мовний портрет

Яра Славутича / Надія Миколаївна Сологуб. – К. : Дніпро ; Вінніпер : Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с. 9. Супрун А. П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (на матеріалі поетичних творів Максима Рильського): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Супрун Алла Петрівна. – Миколаїв, 1999. – 302 с. 10. Теля В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Теля. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с. 11. Форманова С. В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Форманова Світлана Вікторівна. – К., 1999. – 219 с. 12. Чередниченко В. О. Інноваційна фразеологічна вербалізація в англійській мові (лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний параметри) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / В. О. Чередниченко. – Запоріжжя, 2005. – 20 с. 13. Щербачук Л. Ф. Загальнономовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Щербачук Лідія Федорівна. – Сімферополь, 2000. – 211 с.

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОККАЗИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ УСТОЙЧИВЫХ ВЫРАЖЕНИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КАРТИНЕ МИРА

Светлана Гурбанская

*Киевский национальный университет культуры и искусств
ул. Щорса, 36, г. Киев, 01601
sgurbanska@yahoo.com*

В статье уточняется терминологический смысл понятий “концептуальная картина мира”, “языковая картина мира”, “художественная картина мира”; анализируются окказиональные изменения в семантической структуре интертекстуальных устойчивых выражений в английских и украинских художественных текстах XX в.; определяются отличия в характере национально-культурной мотивации семантических изменений окказиональных интертекстуальных устойчивых выражений в сравнении с узуальными.

Ключевые слова: концептуальная картина мира, языковая картина мира, художественная картина мира, окказиональные интертекстуальные устойчивые выражения, национально-культурная маркированность окказиональных интертекстуальных устойчивых выражений.

**THE NATIONAL AND CULTURAL PECULIARITIES
OF OCCASIONAL INTERTEXTUAL SET EXPRESSIONS
IN THE ARTISTIC WORLD PICTURE**

Svitlana Hurbanska

*Kyiv National University of Culture and Arts
36, Schorsa St., Kyiv, 01601
sgurbanska@yahoo.com*

In this article the terminological substance of the concepts of the *conceptual world picture*, *language world picture* and *artistic world picture* is refined. Some occasional changes in the semantic structure of the intertextual set expressions in the 20th century English and Ukrainian fiction are analyzed. The outstanding features in the nature of the national and cultural motivation of the semantic changes in such occasional intertextual set expressions are compared with the stable ones.

Keywords: conceptual world picture, language world picture, artistic world picture, occasional intertextual set expressions, national and cultural markers of set expressions.

Стаття надійшла до редколегії
13.06.2012 р.

Статтю прийнято до друку
19.09.2012 р.